

А. А. ТАРАН
(Черкаси, Україна)

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МЕТАФОРИ

Досліджено термінологічні джерела сучасної політичної метафори. На підставі аналізу текстів ЗМІ з'ясовано, що політичні метафори відображають суспільні настрої, передають ставлення мовця до політичних реалій, оцінюють події та явища політичного життя. Проаналізовано терміни, що репрезентують різні галузі знань і тематичний діапазон створених на базі термінів метафор: відображення державного устрою, політико-ідеологічної свідомості суспільства, освітнього рівня індивідів та ін.

Ключові слова: мовна динаміка, десемантизація, політична метафора, ідеологема, термін.

Політична метафора певного періоду є невід'ємною і яскравою технологією мовного впливу. Мова сьогодення перебуває в полі емоційної напруги її носіїв, свідченням чого є поширення суспільно-політичних термінів, які в результаті образного переосмислення перейшли з однієї терміносистеми до іншої. Слушною є думка Л. Вітгенштейна про те, що “одним із перших носіїв інновації в мові є метафора, оскільки вона часто використовує комбінацію двох добре відстояних значень для творення одного нового” [цит. : 3, с. 26].

Політична метафора в мові мас-медіа – яскравий елемент системи технологій мовного впливу. Взагалі, не кожен термін має метафоричний потенціал і може стати основою газетної політичної метафори. Для того щоб термін вийшов за межі своєї терміносистеми, зокрема, внаслідок образного використання розвивати нові значення, необхідно, щоб він сам мав відповідні внутрішні смислові можливості, тобто, по-перше, термін має бути загальновідомим і зрозумілим кожному читачеві, по-друге, предмет чи явище, названі певним терміном, повинні мати виразні ознаки.

На думку В. В. Жайворонка, у суспільно-політичному словнику, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак. Інакше кажучи, час інтенсивно змінює політичний словник, тим самим переосмислення вже наявних у мові слів і висунення в їхній семантичній структурі на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструють об'єктивний розвиток політичного терміна [5, с. 29].

Політичній мові властиві національне забарвлення й ідеологічна окресленість. Автори монографії “Нариси з функціональної лексикології” Ф. С. Бацевич і Т. А. Космеда окреслюють ідеологію, зважаючи на такі її властивості: ідеологія є джерелом формування прагматичного аспекту значення та визначає основні семантичні ознаки лексичного значення; вод-

ночас ідеологічному компонентові властива поляризація оцінки залежно від ідеологічної позиції мовця [1, с. 216–217]. В. Г. Костомаров вважає ідеологізованість спеціальним ідеологічним компонентом семантики суспільно-політичного терміна [7].

Периферію лексико-семантичного поля ідеологічно забарвлених номінативних одиниць формують ті номінативні одиниці, які генетично не містять суспільно-політичної семантики, але тяжіють до вживання в ідеологічній комунікації, набуваючи ідеологічно зумовленого значення, що виявляється в них звичайно в сполученні з додатковими елементами “ідеологічно зараженого” контексту [10]. Тобто, якщо в лексичній семантиці слова такого ідеологічного компонента немає, воно залежить від контексту, на відміну від того, у семантиці якого є такий компонент і воно не залежить від контексту, напр.: *комуністи і сердешні* “назви членів блоку Юлії Тимошенко”, напр.: *Де ж принципівість у сердешного політтехнолога?* (УП, 14.06.2011) або термін психології *рефлексія* – “1. Самоаналіз, роздуми людини над власним душевним станом” (СУМ, VIII, с. 518) у контексті *ЄВ-Ровські рефлексії* (УТ, 10.06.2011) набуває конотації ідеологічності.

Мовознавці, досліджуючи метафори певного періоду, неодноразово наголошували, що за характером її смислової і соціальної спрямованості можна зрозуміти менталітет самого суспільства в певних обставинах його життя. Політична метафора тісно пов’язана з типом політичного мислення і тим самим із прийняттям політичних рішень. Оскільки дієвість, ефективність метафори передбачає актуалізацію несвідомого в психіці людини, то метафоричному оформленню підлягають передовсім події, непередбачуваність і загрознає наповнення яких сприяє ослабленню раціонального начала та полегшує вихід ірраціональної енергії. Ще однією обов’язковою умовою ефективності метафори в політичному дискурсі ЗМІ є її адекватність, автентичність актуальній ситуації [7, с. 41].

Метафоризація супроводжує зміни в семантиці слів, відбувається процес десемантизації термінів (детермінізації), рушійною силою якого є функціональна переорієнтація, яка відбувається шляхом перетворення семантичної структури слова, розширення смислового обсягу поняття, яке воно позначає, накопичення нових сем, розвитку переносного значення. Метафори утворюють базові схеми, за допомогою яких відбувається концептуалізація досвіду й пізнання навколишнього світу.

Метафори на зразок *комуністична холера, реанімація імперського Союзу, бацила соцреалізму, вірус радянської ідеології, брежнєвсько-сусловська стагнація, ідеологічна селекція* стосуються радянського періоду, але вони були неможливі в мові публіцистики цього періоду. У ЗМІ сьогодення ці терміни – виразники своєрідних ідеологем, що є в багатьох мовах, ще більшою мірою функціонують у метафорах із політичним і соціальним змістом.

Проблеми аналізу форми, семантики та особливості функціонування метафор-ідеологем у різних слов’янських мовах досліджують українські, російські, польські, болгарські, лінгвісти – А. М. Баранов, Ф. С. Бацевич, І. І. Брага, Т. В. Весна, А. Вежбицька, Т. Добжинська, Ю. М. Караулов, Г. Б. Мінчак, М. Цветкова, О. М. Чадюк, Т. Шамрай, Г. М. Яворська та ін.

На думку Л. О. Ставицької, спонтанна метафора не замикається в монологічності, а миттєво відображається в дзеркалі суголосних чи протилежних думок, постаючи в новому, іноді несподіваному лексично-смісловому ореолі [12].

За об'єкт обговорення порушених проблем ми обрали політичні метафори, дібрані зі ЗМІ протягом останніх кількох років, що тісно пов'язані із суспільством і життям індивіда в цьому суспільстві, а також із різними типами суспільно-політичних реалій. Політичну метафору кваліфікуємо як мовний засіб впливу, що сприяє формуванню певної думки про політичне явище.

У політичному дискурсі метафора є знаряддям емоційного впливу. ЗМІ як основне джерело надання інформації використовують метафоричні образи у сфері політики. Метафору ж “народжує” гостріша тема, яка є джерелом формування мовних метафор та ключових слів і концептів. Як зазначають мовознавці, політична метафора дуже пов'язана з типом політичного мислення і тим самим із прийняттям політичних рішень. Найчастіше політична метафора формує позитивну чи негативну думку про те чи інше політичне явище.

“Термінологічні” контексти сучасної політичної метафори різноманітні за змістом – це терміноодиниці, що репрезентують різні галузі знань: медичні, філософські, фізичні, лінгвістичні та інші. Широкий і тематичний діапазон створених на базі термінів метафор: відображення державного устрою, політико-ідеологічної свідомості суспільства, освітнього рівня індивідів та ін. Уведення терміна в невластиве для нього словесне оточення створює політично гострі характеристики, зазвичай негативні, пор. : *Якщо не зупинити олігархів, на українців чекає тарифний геноцид* (ТСН, 09.10.2014).

Лексема *геноцид* позначала реалію епохи тоталітаризму, вживалася лише в неофіційному дискурсі, оскільки в офіційному дискурсі ця лексема була політично табуїзована. За СУМом, *геноцид* – це “винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами” (СУМ, XI, с. 67). Для слова *геноцид* вимальовується новий спектр функціонування: *бюджет соціального геноциду* (ГПУ, 27.12.2014), *економічний геноцид* (ГПУ, 02.11.2014), *геноцид російськомовних на Донбасі* (УТ, 29.09.2014).

Оригінальні контексти слова *ренесанс*: *Весь цей несмак та непотріб, нове обличчя міста, такий собі добкінський ренесанс, яким будуть лякати п'яних британських туристів під час чемпіонату Європи* (С. Жадан, ТСН, 03.06.2010). На можливий ґрунт наявності нових компонентів у семантиці терміна духовної культури в українській мовній свідомості вказує таке засвідчене СУМом значення слова *ренесанс* – “2. Архітектурний стиль епохи Відродження, який змінив готичний і сприйняв елементи греко-римської архітектури з великою кількістю рельєфних прикрас” (СУМ, VIII, с. 505). Крім того, лексема *Ренесанс* є синонімом до *Відродження* як позначення взагалі руху в культурі Європи певної доби. Реципієнту зрозуміло, що в цьому випадку йдеться не про архітектурний стиль, а стиль керування М. Добкіна; або *Ренесанс ненависті на Донбасі як інструмент політики Росії* (канал 24, 22.01.2015) – у контексті слово *ренесанс*, що в прямому розумінні має значення “перен. Взагалі розквіт, піднесення чого-небудь, що було в

стані занепаду” (СУМ, VIII, с. 505) змінює змістове навантаження. Можна цілком погодитися з Т. В. Радзівєвською, яка вважає, що погляд мовця на подію є головним чинником, який визначає номінативний вибір [11, с. 15]. Мовець за потреби точного опису події чи явища добирає такі слова й засоби мовлення, які були б зрозумілі реципієнту та якомога точніше відтворювали певну ситуацію.

Поширеними є політичні метафори, побудовані з використанням мучничної термінології, напр.: *московські диригенти* (УП, 27.09.2010), *головний диригент у парламенті – Янукович* (ГПУ, 11.11.2013). *Відразу кілька десятків активістів оточили його [Чечетова] і почали вигукувати: “Диригент! Бидло! Ганьба”* (ГПУ, 14.02.2014). Контексти вживання лексеми уможливають подальшу мовну параметризацію, якщо за словниками *диригент* – “керівник колективу виконавців в оркестрі, хорі, оперному або балетному спектаклі” (СУМ, II, с. 282), то за матеріалами ЗМІ сформовано нове значення “стратегічний лідер, керівник чогось”.

Міграцію термінів з однієї терміносистеми до суспільно-політичної кваліфікуємо як транстермінізацію, що пов’язана з модифікацією семіна, із переосмисленням значення в новій терміносистемі. Порівняно новим у політичній метафорі є функціонування мовно-літературних термінів, пор. назву статті *Терористи вербальні і реальні* (УП, 26.01.2015). Книжне слово *вербальний* означає “словесний” (СУМ, I, с. 325). Автор використовує опозицію вербальні (=віртуальні, ірреальні) і реальні терористи, а ґрунт для цієї опозиції у мові вже є, пор. *на словах і на ділі* або *насправді, в дійсності*. Лінгвістичні терміни протягом тривалого часу не зазнавали детермінізації завдяки розширенню або метафоризації значення терміна. Якщо в межах самої науки окремі терміни могли втратити термінологічну “суворість” через незбіг суб’єктивних поглядів дослідників або стати “елементом лексики наукового стилю” через нечіткість поняттєвої характеристики, то випадків нелінгвістичного використання не було зафіксовано [8, с. 26].

Використання лінгвістичних термінів підкреслює особливе ставлення автора до слова, тексту загалом, пор. *семантика путінських жестів* (Експрес, 09.01.2015). Поширення набувають запозичення, напр. *трилер* (*thriller* – те, що викликає трепет, хвилювання) 1. Книжка або фільм “страхить”, сюжет яких переповнений зображенням кривавих сцен: убивств, насильства, діяння страховиськ або монстрів тощо (ССІС, с. 686) зазнає метафоризації в словосполучі *політичний трилер* (ГПУ, 15.04.2014).

Фізичні терміни дають імпульс до появи значної кількості політичних метафор, зокрема: термін *амплітуда* в контекстах *амплітуда політичної реакції ЄС* (УТ, 10.06.2012), *інформаційна амплітуда*. Детермінізація терміна відбувається і в словниках, пор.: у СУМі подано лише його термінологічні значення: “1. *фіз.* Найбільше відхилення тіла, що коливається, від положення рівноваги; розмах коливань. 2. *метеор.* Різниця між найвищою і найнижчою температурою повітря або найбільшим і найменшим атмосферним тиском у певний період” (СУМ, I, с. 40). Детермінізовані значення зафіксовано ще в “Словнику іншомовних слів” (1974) О. С. Мельничука: “переносно – розмах, широчінь” (СІС, с. 45).

Детермінізація може давати поштовх до створення метафори. Наприклад, внутрішня форма спец. лексеми *вакуум*, що позначає “1. Розріджений стан газу або повітря всередині закритого резервуара. 2. Простір, у якому немає речовини” (СУМ, I, с. 282), у реченнях *Україна скочується в недемократичний вакуум* (УТ, 17.01.2014); *Громадяни компенсують вакуум відповідальності та компетентності влади власною згуртованістю* (ГПУ, 05.09.2014) прочитується як “закритий простір”. У “Сучасному словнику іншомовних слів” (2006) уже відображено процес детермінізації лексеми: “3) перен. цілковита нестача, брак чого-небудь” (ССІС, с. 128).

Віддієслівний іменник *опромінення* “дія за значенням опромінити. Радіоактивне опромінення” (СУМ, V, с. 720) унааявнює формування неспеціального значення “вплив інформації”: *Мої батьки [батьки О. Забужко – А. Т.] зуміли виростити мене в мінімальному опроміненні радянською пропагандою* (УП, 27.09.2010).

У семантичній парадигмі терміна *атом* (від грец. *ἄτομος* – неподільний) присутнє переносне значення “найменша частина чого-небудь” (СУМ, I, с. 7), напр. : “*Атоми щастя*” (пісня), *атоми морального розкладу, корупції* (УТ, 04.01.2013). Це значення актуалізує внутрішню форму цього грецизму.

Указівку на механізми для очищення в політичному житті країни одержуємо за допомогою метафоричних номінацій: *Фільтр для чергових “царьових” у новій Верховній Раді* (24 канал, 7.06.2014); *Перестороги з боку Венеціанської комісії не лякають сучасних “очисників влади”* (ДТ, 25.12.2014).

Про проникнення науково-термінологічної лексики в літературну мову свідчать факти вживання прикметників-термінів: *Будь-яка брехня токсична* (ГПУ, 24.12.2014). *Я сама [О. Забужко – А. Т.] є продуктом такого “катакомбного” лабораторного виховання 60–70-х років у радянських умовах* (УП, 27.09.2010); *підшкірні спроби історії* (ГПУ, 17.09.2014).

Сучасний етап науково-технічної революції відзначається впровадженням термінів інформаційних технологій у суспільне життя, напр. : *Україна – “материнська плата”, без якої <...> весь імперський міф “тисячелетней історії” з тріском летить шкереберть* (ГПУ, 28.07.2014).

Популярний у політичному дискурсі термін *синтез* “метод наукового дослідження предметів, явищ дійсності в цілісності, єдності та взаємозв’язку їх частин; протилежне аналіз” (СУМ, IX, с. 186): *синтез Луб’янки й Голлівуду* (ГПУ, 24.12.2014). Лексема частково втрачає термінологічний відтінок, позначуване поняття лишається тим самим, але в ньому залежно від контексту з’являються додаткові відтінки значення, що відображають особисте сприйняття мовцем.

Семантика метафори передбачає можливість передавати інформацію “над текстом” і викликати певні запрограмовані реакції реципієнтів, пор. нові метафори на зразок: *Ми, українці, вже зірвали чеку* (ГПУ, 24.12.2014); *“входить беркут” – метафорично це значить, що немає про що говорити* (ГПУ, 13.04.2014); *“прогрівається мотор” холодної війни* (Експрес, 09.01.2015).

Спостерігаємо поширення біологічних термінів у публіцистиці, напр. : *На екрані буде показана панорама анексії Криму та, як висловились автори фільму [“Наша Надія” – А. Т.], “своєрідна анатомія війни на Сході”* (ГПУ, 09.10.2014). Порівняймо також значення слів *клон* та *клонування* в наступ-

них контекстах: *Клонування партій на парламентських виборах навряд чи застосовуватимуть* (УТ, 12.02.2014), *бюджетний клон* (ГПУ, 24.12.2014). Термін, який у словниках має значення “Потомство рослинного або тваринного організму, яке утворюється внаслідок вегетативного розмноження або шляхом нестатевого поділу клітини” (СУМ, XI, с. 688), набуває ширшого значення – “копіювання”.

Усе частіше в ЗМІ спостерігаємо ототожнення суспільства і живого організму з усіма його особливостями, тому все більше фіксуємо медичних метафор. У період застою такі метафори характеризували лише явища, пов’язані з капіталістичним суспільством, а в часи перебудови, на думку О. П. Єрмакової, як ні в який інший час, ці метафори складають цілісне семантичне поле, перенесене в площину політики [4, с. 53]. У науковій студії К. В. Ленець і Л. О. Ставицької, присвяченій лексико-семантичним процесам 90-х рр. ХХ ст., зазначено, що “нормою слововживання стало використання медичної лексики як семантичного центру метафори; експресивність, іманентно притаманна цій групі лексики, лежить в основі яскравого образного вислову, який надовго запам’ятовується читачеві” [9, с. 222].

Виокремлюємо такі тематичні парадигми “медичних” політичних метафор за гіпо-гіперонімічними зв’язками:

1) хвороба: *Тероризм – не хвороба, а симптоми* (УП, 27.09.2010); *Про хворобу російського суспільства* (ТСН, 13.06.2014).

2) види хвороб:

а) фізичні: *Параліч влади в Україні означає параліч фінансової системи, а також податкових відрахувань, виплат пенсій та зарплат* (ГПУ, 05.12.2013); *Через параліч української економіки постраждають російські банки-експерти* (ГПУ, 05.12.2013); *Цей політичний абсцес буде ліквідовано, нарив буде знищено без “хірургічного втручання”* (ГПУ, 01.10.2014); *Судова влада: алергія на реформи* (УП, 15.10.2014); *Хвороба призводить до атрофії самокритичності, перекидає шлях до вдосконалення* (ГПУ, 9.10.2012);

б) психічні: *Путін довів Росію до шизофренії* (ГПУ, 25.08.2014); *Українофобія як діагноз: невроз одного окремо взятого політика* (УТ, 04.02.2011); *Ю. Прохасько про неврози Європи й України* (УТ, 11.04.2011);

3) симптоми захворювання: *Україні загрожує економічний колапс – Соскін* (ГПУ, 15.01.2015); *Володимир Чистилін: Інфекція сепаратизму* (ТУР, 06.05.2014); *Свій виступ Юрій Болдирев закінчив словами про те, що “Галичина – наріст на тілі України”* (УП, 25.11.2011); *Режим Путіна в агонії* (ГПУ, 06.08.2014); *“мемовірус” глобальної інформаційної війни* (УП, 27.09.2010);

4) види обстеження та лікування: *Ця рука на пульсі історії, постійна пальпація – функція літератури* (ГПУ, 17.09.2014); *Ми бачимо трагічні наслідки, що накрили країни, на яких проводився експеримент “щепленням демократії” по-американськи* (ГПУ, 06.12.2014).

Більшість політичних метафор несуть негативне смислове навантаження, мають яскраво виражену пейоративну оцінку, особливо коли це метафорична назва найвідоміших політиків, наприклад: *Путін – вершечок фурункула, та де фурункула – грандіозного, колосального гнійника, розміром з шосту частину суші та з метастазами по цілому світу* (Експрес, 09.01.2015).

Отже, джерелами політичної метафори все частіше стають терміни, що забезпечує ефективність мовного впливу. За ступенем метафоричності фіксуємо різні явища – метафори і метафоризовані значення термінів, реалізовані у невластивих їм контекстах. Політичні метафори відображають суспільні настрої, передають ставлення мовця до політичних реалій, оцінюють події та явища політикуму. Вони виявляють смислову та прагматичну багатовимірність та референтну полівалентність. Уплив політичної метафори спрямований не на раціональне, а на емоційно-експресивне сприйняття дійсності мовцем.

1. *Бацевич Ф. С.* Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львів : Світ, 1997. – 391 с.
2. *Валгина Н. С.* Активные процессы в современном русском языке : учеб. пос. [для студ. вузов] / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
3. *Вовк В. Н.* Языковая метафора в художественной речи (Природа вторичной номинации) / В. Н. Вовк. – К. : Наук. думка, 1986. – 141 с.
4. *Ермакова О. П.* О синтаксической обусловленности и синтаксической подвижности метафор / О. П. Ермакова // Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения академика В. В. Виноградова). – М. : Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 1995. – С. 142–148.
5. *Жайворонок В. В.* Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення / В. В. Жайворонок // Історія, стані перспектив розбудови української термінології. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 29–35.
6. *Карпіловська Є. А.* Детермінанти змін у сучасній українській номінації: відкритість і самобутність лексикуму / Є. А. Карпіловська // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. [на пошану проф. К. Городенської з нагоди її 60-річчя] / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 147–159.
7. *Костомаров В. Г.* Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 248 с.
8. *Лемов А. В.* Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) : автореф. дисс. на соискание учен. степени док. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / А. В. Лемов. – Нижний Новгород, 2000. – 32 с.
9. *Ленець К. В.* Активні лексико-семантичні процеси в україномовній пресі 1987–1992 рр. / К. В. Ленець, Л. О. Ставицька // Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej. – Opole, 1993. – S. 219–224.
10. *Мінчак Г. Б.* Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття) : дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 / Галина Богданівна Мінчак. – К., 1998. – 167 с.
11. *Радзієвська Т. В.* Ціннісні орієнтації у семантиці мовних одиниць / Т. В. Радзієвська // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 14–19.
12. *Ставицька Л. О.* Дискурс помаранчевої пристрасти / Л. О. Ставицька. – К. : Критика. – 2005. – № 3. – С. 3–16.
13. *Чадюк О. М.* Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 / Олеся Миколаївна Чадюк. – К., 2005. – 230 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- СІС – Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1974. – 775 с.
- СУМ – Словник української мови : [в 11 т.] / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

- СССІС – Сучасний словник іншомовних слів / [укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 790 с.
ГПУ – “Газета по-українськи”
ДТ – “Дзеркало тижня”
УП – “Українська правда”
УТ – “Український тиждень”
ТУР – Режим доступу: <http://www.3republic.org.ua/>.

A. A. Taran

TERMINOLOGICAL SOURCES OF MODERN POLITICAL METAPHOR

The terminological sources of modern political metaphor are studied. Analysis of media texts showed that political metaphors reflect the public frame of mind, attitude of the speaker to political realities, evaluate events and facts of political life. Terms that represent various disciplines and thematic range of metaphors determined on the basis of terms are analyzed: reflection of state structure, political and ideological consciousness of society, the educational level of individuals and etc.

Key words: language dynamics, desemantization, political metaphor, ideologeme, term.